

LA SENYORIA D'ESTUBENY. DELS FERRIOL DE
XÀTIVA ALS GIL BORJA PORTUGUESOS. 1510-1897.

Vista d'Estubeny

MARIANO GONZÁLEZ BALDOVÍ

2026

LA SENYORIA D'ESTUBENY. DELS FERRIOL DE XÀTIVA ALS GIL BORJA PORTUGUESOS. 1510-1897

Mariano González Baldoví, 2026

En la seua obra *Datos para la Historia de Játiva*, Sarthou cita una sentència arbitral de l'any 1370, “de extensísima lectura y farragosa redacción” que ell va veure en un expedient “ya extraviado”, de l'Arxiu Municipal de Xàtiva, autoritzada pel notari Pascual Ribera, en virtut d'un compromís previ firmat pels moros d'Estubeny, declarant que dit lloc i els seus habitants havien de pertànyer a la contribució de Xàtiva.¹ El fet a dirimir en la sentència, -si pertanyia o no al terme particular de Xàtiva-, atenyia a dos qüestions del màxim interès: la fiscalitat i la jurisdicció. Per tant, ens sembla ben significatiu que els dos intervinents foren la Ciutat i els moros d'Estubeny, el que indica que aquestos eren una comunitat rural sense cap subjecció jurisdiccional a cap senyor territorial. Perquè, de tindre'n, l'interlocutor jurídic en la concòrdia hauria sigut el senyor, i no uns llauradors moros, atès que, justament, es tractava, com hem dit, dels dos aspectes fonamentals de l'exercici corresponents a una senyoria: el fiscal i el judicial. Entenem que en 1370 Estubeny no tenia cap senyor, i era una de les moltes agrupacions rurals de mudèixars de la corona existents en el Regne de València.

ELS FERRIOL

Els Ferriol eren un llinatge potser procedent de la zona de la Garrotxa en Girona, establert en Xàtiva, no registrats encara en el Repartiment del segle XIII, sinó per primera vegada en el Morabatí de 1421, el més antic conservat, en el que figuren cinc caps de família Ferriol, sense que sapiguem ni l'estament al que pertanyien ni si tots eren parents. Com els pobladors pertanyents a l'estament militar no tributaven, no n'apareix cap en les relacions. Per tant, a lo més, les relacions inclouen a ciutadans, que no fruien dels privilegis dels *miles* o *equites*.

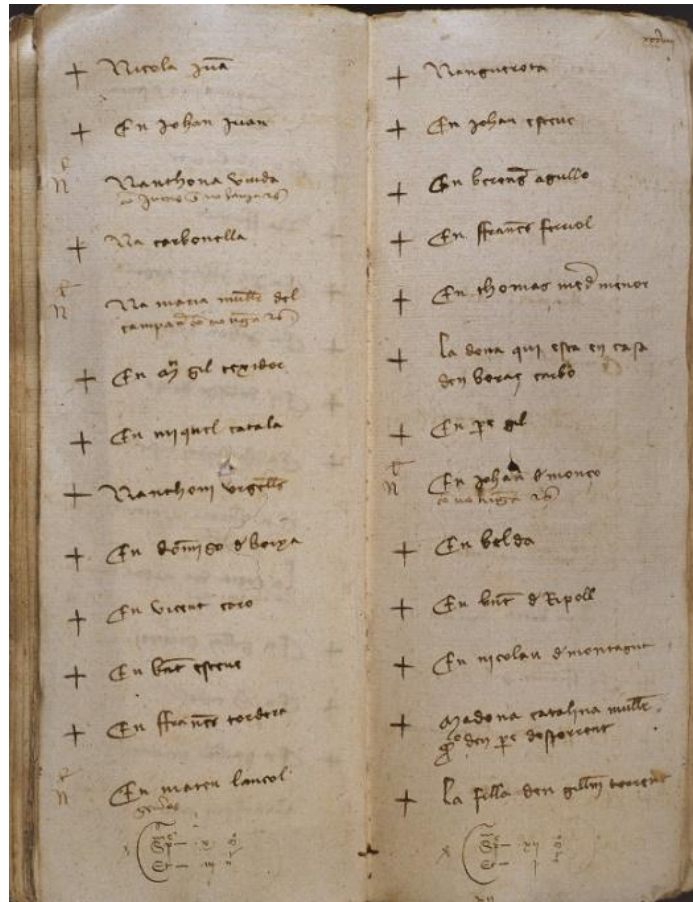
Un esment significatiu a un Ferriol el recull el Llibre de Rebutdes del cardenal bisbe de València, Alfons de Borja, en l'any 1454 en que es va anotar entre els ingressos del bisbat un pagament per dispensa matrimonial entre Joan Molas o Molet i Violant Ferriol, filla de Bernat, el que vol dir que eren consanguinis.²

Encara hi ha un altra referència potser de major interès, de l'any 1427, quan el rei va introduir el procediment d'insaculació per a l'elecció de magistratures municipals, i relacionaren els prohoms de Xàtiva insaculats, és a dir els que podien ser electors i elegibles, els caps de família més distingits o representatius, entre els que figura Francesc Ferriol, del que no s'especifica professió ni estament.³

¹ SARTHOU CARRERES, Carlos. *Datos para la Historia de Játiva*. Tomo 1. Cap. 12. Pergamí de 227 x 68 centímetres.

² Archivio di Stato Roma. Fondo Camerale I. Appendice Camerale 25. *Libre de dades e rebutdes del any MCCCCLII*. F. 93. “Ítem a XXVIII de februari any LIIII rebí d'en Joan Molet (o Molas), cavaller, cinch florins comuns, e són per una dispensació matrimonial del dit Molas ab na Violant, donzella, filla d'en Bernat Ferriol, de Xàtiva”. Publicat en la nostra obra *Civitas populusque Saetabis. Diplomatarium inèdit de Xàtiva, 1306-1944*. Xàtiva, 2023. Consultable en la web Roderic de la Universitat de València, <https://hdl.handle.net/10550/97070>, i en la secció de l'Arxiu Municipal de l'Ajuntament de Xàtiva. En avant, *Diplomatari*. Doc. 14521224.2.

³ ARV. Real. Reg. 394. Ff- 115r-163v. Inclòs per E. GUINOT en “*Els fundadors del regne de València*. València, 1999. Tomo II. 558-559.

Morabatí de Xàtiva de 1421. Pàgina dreta, el quart, Francesc Ferriol. Foto Museu de l'Almodí 1995.

Escut dels llinatges Sant Ramon-Ferriol (una flor de llis), procedent d'un arc conopial d'una porta interior de la casa de dit matrimoni situada en el carrer Moncada, actual col·legi dominiques. Foto, MGB 2018.

Per últim, un document de 1491 ens permet afirmar que els Ferriol pertanyien a la classe de ciutadans, atès el tractament de *magnífics* reservat a dit estament, dispensat a una persona del llinatge,⁴ aspecte en el que no cal insistir, ja que també sabem que Joana Ferriol estava casada cap a 1470 amb un personatge com Miquel Sanç, germà del poderós Mestre de Montesa. L'escut heràldic del llinatge Ferriol és una flor de llis d'atzur sobre fons de plata. En Xàtiva s'ha conservat representat en el costat sinistre d'un escudet partit, que al costat dretre, corresponent al marit, llueix les armes dels Sant Ramon.

Francesc Gaspar Ferriol, primer senyor d'Estubeny (ca. 1470-1535)

En la l'estudi redactat per l'historiador Joan Alonso sobre el morabatí de 1421 per al catàleg de l'exposició *Xàtiva, els Borja. Una projecció europea*, enumera les alqueries del terme particular de Xàtiva, anotant qui era el propietari, i intercala algunes sense citar cap senyor, quan era ben conegut que ho tenia, però d'altres és possible que no en tingueren en aquell moment, entre elles Estubeny. Encara així, finalitza el seu estudi fent la salvetat que en els comptes del morabatí de 1385 es troba a Rodrigo de Borja com a senyor de Sagres i Estubeny. Per altra font, publicada per Alfred Boluda, sabem que, pocs anys abans, en 1378, el propietari era Bertomeu Alabanya.⁵ Per tant, a finals del XIV Estubeny tenia senyor, però res més sabem de posteriors vendes a tercers, cosa ben freqüent.

Durant uns anys, dita alqueria va desaparèixer dels registres, com si haguera revertit a la corona o perdut el rang de senyoria per haver baixat el número de focs que requerien els Furs. No tornem a trobar cap notícia de la senyoria d'Estubeny fins l'any 1510 en que era senyor Francesc Gaspar Ferriol, casat amb Isabel Aranda. Dit senyor tenia un nom de font compost, segons el costum social molt estès de batejar xiquets amb dos o més noms, com ara: Lluís Gaspar Joan, Joan Gaspar Lluís, Francesc Lluís Joan, etc., que dona molts maldecaps als investigadors perquè, en diferents documents de data propera o distant els citen amb un o altre indistintament, i costa fixar si és la mateixa persona, o són pares i fills, o avis i nets o tio i nebot i si, a més, alguns s'havien tornat a casar, sovint és impossible individualitzar-los tampoc pel nom de les viudes, per no saber qui de tots era el marit. Tant en el conegut cens de Xàtiva de 1510, com en el Llibre de la Batlia de Xàtiva de 1510 conservats en l'ARV, li diuen Francesc, en el darrer, ja amb l'afegit de la senyoria: "Ítem, lo senyor d'Estubeny, en Francesc Ferriol, sobre la carnisseria, 1 sou."⁶ Mentre que en altre document de 1512 d'un censal de don Jaume Sanç Sanç, li diuen Gaspar.⁷ Va ser jurat de la ciutat en 1503 i 1507 per l'estament dels ciutadans, dates primerenques del segle XVI que situarien el naixement del personatge cap a 1470.

Francesc Gaspar Ferriol podria ser el qui va comprar la senyoria de baixa jurisdicció alfonsina al rei, amb els avantatges i les obligacions que comportaven o, almenys, el primer propietari que apareix amb continuïtat de descendents i successors. Sobre aquesta possibilitat abunda un document de 1781, segons el qual el marquès de Mascarell, hereu de don Bernat Sanç de Vallés, senyor de Vallés, i sisè net de Gaspar Ferriol, pretengué erigir-se en propietari

⁴ "Carregament de CL sous censals, carregats Auziàs Síscar y Joan Andreu y Miquel Garcia, àlies Yvanyes, a la magnífica na Joana Ferriol, ma àvia paterna." *Diplomatari*, Doc. 14910312.

⁵ ALONSO LLORCA, Joan. "Quaderns de la col·lecta del morabatí de la ciutat de Xàtiva. 1. Morabatí de Sagres, Aiacor i les alqueries d'en Tallada i d'en Carbonell. 2. Morabatí de la resta del terme.", en *Xàtiva, els Borja. Una projecció europea*. Xàtiva, 1995. Volum 2. Pp 13 i següents. Pel que fa al Morabatí de 1385, nomenat però no estudiat, es troba al mateix ARV. Mestre Racional, llibre 10868 bis. En el *Manual de Consells Medievals de Xàtiva (1376-1380)*, publicat per Alfred Boluda, (València 1999), consta que en 1378 Estubeny era propietat de Bertomeu d'Alavanya.

⁶ ARV. Mestre Racional. Batlia de Xàtiva, 3070.

⁷ ARV. Clero. Llibre 3892 "Carregament de censal a don Jaume Sanç, senyor de Sorí en 1513 per 437 sous, 6 diners, per preu de 350 L".

de l'Hospitalet de Sant Miquel, i el síndic personer de la ciutat va aportar informació que negava dita pretensió adduint que Gaspar Ferriol:

“Vecino que fue de la antes Xàtiva y dueño del lugar de Estubeny, otorgó su último testamento y, como dueño que era del hospital llamado de San Miguel y de pobres viudas, cito en la calle de San Francisco de esta ciudad, le mandó y legó con nombramiento de administradores a los jurados de la entonces Xàtiva. Y del remanente de sus bienes hizo el nombramiento de herederos con la calidad que, faltando la línea de éstos, recayese dicho lugar de Estubeny en los jurados de esta ciudad, con destino sus rentas al dicho Hospital de San Miguel.”⁸

I atès que el testador tenia descendents i parents, el fet que poguera disposar del lloc d'Estubeny com un bé patrimonial lliure, indicaria que no estava subjecte a cap vincle que l'obligara a transmetre'l. Cas de no aparèixer en un futur un document que diga altra cosa, considerem, considerarem, a Francesc Gaspar Ferriol el primer propietari d'una senyoria ininterrompuda sobre d'Estubeny, tot i que possiblement no vinculada durant molt de temps.

Lluís Joan Ferriol Aranda. Segon senyor d'Estubeny. (Xàtiva, ca. 1495-ca. 1563)

Es coneixen cinc fills de Gaspar Ferriol i Isabel Aranda: quatre dones i només un home. Lluís Joan Ferriol Aranda, nascut encara a finals del segle XV. Es va casar amb Isabel Rogat o Rugat, filla del notari assessor dels jurats. Potser el casament es va celebrar en 1516, segons sembla suggerir un censal anotat en un *Libro viejo de todos los censos de la colegiata de Xàtiva*, segons el qual, en abril de 1510, Lucrècia Rugat era encara soltera, sota la tutela de Lluís Rogat, i en desembre de 1516 s'hauria pagat la seua dot.⁹

Durant les convulsions socials de les Germanies, Lluís Joan, senyor d'Estubeny, com a membre del patriciat urbà, va estar sempre de la part del virrei i participà en diferents episodis de naturalesa militar. Es conserva en l'ARV un expedient de 1542 en el que el notari Miquel Real va sol·licitar al justícia de València la compareixença de diferents testimonis que avalaren la persecució, mort i ruïna familiar patida per son pare, Pere Real, per mà dels agermanats. Un dels testimonis va ser mossén Lluís Joan Ferriol, senyor d'Estubeny, el qual va relatar que ell va haver d'eixir de Xàtiva fugint de la persecució.¹⁰ També el va citar Escolano com a participant en la famosa Batalla de Bellús lliurada en setembre de 1522 entre els agermanats i la tropa del virrei,¹¹ junt a don Bernat Crespí i don Galceran Sanç, un personatge que sovint apareix relacionat amb dit Ferriol. I torna a ser esmentat en la *Taula de Manual de Consells de*

⁸ Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 178112.07.2.

⁹ ARV. Clero, *Libro viejo de censos de la mensa común de primera clase de la colegiata de Xàtiva*, que comença en 1514, n° 3175. Foli 78 V. “Lo notari que rebé la venda del censal que feu Abril era per continuar un censal. Ne continua altre y així, el dit Abril ne fa venda de nou al capítol. Està més amunt, a 19 de setembre 1598, carregats per don Loís Ferriol y Lucrècia Rugat, cònjuges, a Francés Abril, notari, ab acte rebut per Loís Miquel, notari a 10 de maig 1538. Ha y consignació contra Suleyman Cabdell, àlies Aliçar, del lloc de Ayocor, rebuda per dit notari, dit dia, ab pacció de consemblants LXXV sous carregats per dit Cabdell a Lloís Rugat, tutor de Lucrècia Rugat y per obs de la cura, ab acte rebut per Pere Aranda, notari, a 16^a de abril 1510, y enaprés transportat a (...) juriol ab pagament de dot rebut per Miquel Cerdà, notari, a 12 de dembre de 1516.”

¹⁰ “El dit testimoni, per lo mal tractament que los agermanats feyen a tots los cavallers de Xàtiva, tengué necessitat de eixir de aquella e anar a servir a sa magestat. E així se'n anà al camp del il·lustre don Diego de Mendoça, visrey y capità general de sa magestat en lo regne de València, e alguns dies après que ell dit testimoni fonch en dit camp, veu venir a Pere Real...”. Transcripció publicada per PASCUAL Y BELTRÁN, Ventura, en *Játiva Biogràfica*. València, 1931. Volum III, Pp. 241-242.

¹¹ Transcrivim el passatge de la cita: “El uno destos escuadrones, que era todo de la gente del reino, se trabó con el de los comuneros de la propia nación y pelearon hasta romperle. Los dos, que eran extrangeros, como se conocieron, no quisieron pelear y dio a huir al de los comuneros, de que vio roto el de los amigos. Más salioles mal la retirada, porque, encontrados de don Bernardo Crespín, don Galzerán Sanz y Juan Luis de Ferriol, señor de Estubeny, y otros, hasta la suma de cuarenta caballos los llevaron de alcance y fueron degollados de los dos escuadrones de los comuneros cerca de mil hombres, siguiendo el virrey les ganaron la vitoria hasta el lugar de Alfarracín, en que les ganaron siete banderas”. Escolano-Perales. Tomo II, libros IX y X. Pp. 710-711. València 1879.

1500 a 1549 amb motiu de ser armant cavaller en 1531 pel duc de Calàbria.¹² En una partida de baptisme de 1535 en que va ser padrí, el citen com a batle de Xàtiva, i en 1543 va exercir el càrrec de mostassaf de la ciutat.¹³

En desembre de 1544 va ser elegit justícia de Xàtiva,¹⁴ moment en que es va viure un dels episodis més controvertits de la seua trajectòria biogràfica perquè, a l'any següent, va ser condemnat a mort i substituït en el càrrec per Joan Francesc Gallach. És possible que li fora commutada la pena per la d'estranyament, potser al propi Estubeny o a altre lloc, perquè torna a aparèixer esmentat en documents posteriors: en especial un del 6 de juliol de 1550 en el que va batejar un fill. I justament aquest baptisme planteja un altre problema historiogràfic, perquè, si donem com a correcta la data del casament en 1516 de Lluís Joan i Lucrècia Rugat, ella hauria nascut cap a 1500 o poc abans, i en 1550 no tenia ja edat fecunda. Per no ser matèria d'aquest treball, no ens submergem en tal disquisició.

Lluís Joan Ferriol va morir cap a 1563 o abans, any en que la seua viuda va concertar un censal. Lucrècia Rugat va testar en 3 de març de 1557, i el testament es va obrir *post obitum* en 10 de setembre de 1565.¹⁵

Francesc Joan Ferriol Rugat. Tercer senyor d'Estubeny. (Xàtiva, ¿-?)

La destrucció dels arxius de Xàtiva en la crema de 1707, tant el del municipi com els dels convents, notaris i particulars fan impossible una tasca investigadora sistemàtica, la qual es veu limitada, per una banda, a les troballes casuals i, per altra, a les hipotètiques i, en tot cas, breus referències en actes del capítol eclesiàstic o en els llibres sacramentals. Res trobarem en ells de la activitat civil, econòmica, judicial, política o militar de cap personatge, com en efecte passa sobre Francesc Joan Ferriol, fins el punt que, de traure conclusions a partir dels esments en dita documentació, podria pensar-se que era un actor secundari, pla i sense relleu entre el patriciat urbà. El cas de Francesc Joan Ferriol és una prova de com d'enganyós pot ser traure conclusions a partir de fonts tan escasses, monotemàtiques i circumscrites.

La imprecisió de les cites sobre aquesta persona en la documentació eclesiàstica de Xàtiva consultada fa que no pugam traçar una mínima trajectòria biogràfica com tampoc d'aquella es pot deduir si va ser o no senyor d'Estubeny. Per començar, no sabem la data de naixement, que podria estar situada entre 1520 i 1525, anys per als que encara no s'havia introduït l'ús dels llibres sacramentals. Ni tampoc en cap registre es diu qui va ser son pare ni l'esposa, el que sabem per altra via, com veurem més avant.

Tot seguit transcrivim o comentem una selecció d'esments de Francesc Ferriol en els *Quinque Libri*, per tal d'exemplificar les omissions i vaguetats. La cita més antiga d'ell que hem trobat és de l'1 de maig de 1544, en que, junt a Lluís Ferriol, Gaspar Cerdà i Lucrècia (Rugat) va ser padrí del fill d'un verguer dels jurats. L'any següent, el 28 de març de 1545, misser Albero, Jaumot Sant Ramon, Francesc Ferriol i Beatriu Joan, muller de Ferriol, van apadrinar una xiqueta. Observe's que no diu que fora generós, ni cavaller, ni senyor d'Estubeny, i tampoc desvetlla el text de quin Ferriol era muller Beatriu Joan, que nosaltres sabem que era esposa de Lluís Joan Ferriol. El 27 de febrer de 1550, Simeon, sacrista, (el canonge Gaspar Simeon Escrivà), Francés Joan Ferriol, Felip Joan Escrivà, comanador, i donya Beatriu

¹² SARTHOU CARRERES, Carlos. *Datos para la historia de Játiva*. Xàtiva. 1933. Tomo I. P. 228, segons informació tretada de la *Taula de Manuals de Consells de 1500 a 1549* de l'AMX.

¹³ Baptisme del 27 de març de 1535 i altre del 25 de desembre de 1543, dels Llibres de Baptismes de la Seu de Xàtiva.

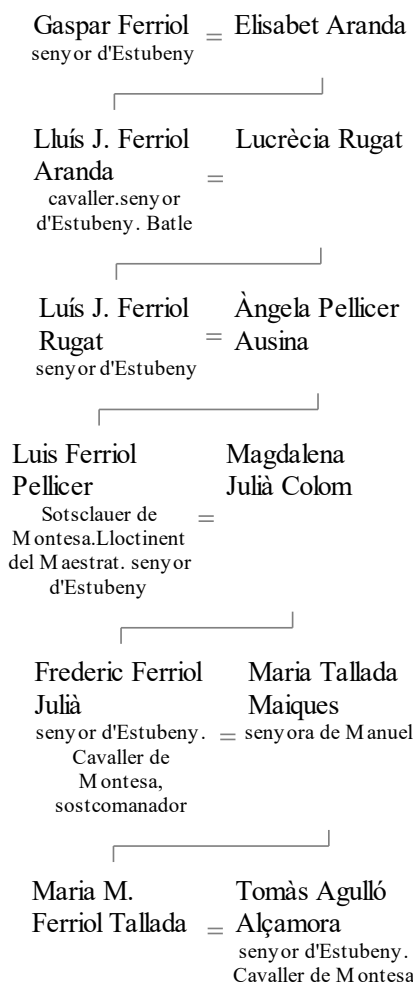
¹⁴ "Elecció de Justícia Major a Lluís Joan Ferriol, cavaller?". AMX, *Índex de Manual de Consells 1500-1549*. Any 1544, f 271.

¹⁵ Vegeu al *Diplomatari* el Doc. 15850928, sobre restitució de dot de don Joan Sanç de Senyera a donya Margarita Sanç de Bella.

Fenolleta, filla de don Cosme de Fenollet, apadrinaren al fill d'un pedrapiquier. Com es veu, un padrí era canonge sacrista de la Seu, l'altre era comanador, mentre que de Francesc Joan Ferriol no es diu l'estament al que pertanyia o rang social. Més encara, en juliol del mateix any, Lluís Joan Ferriol, previsiblement son pare, va batejar a Onofre Ferriol, un fill tingut amb la segona esposa, del qual van ser padrins, don Anton Sans, tres persones del llinatge Portadora, i Francesc Ferriol, que aleshores no era noble, ni potser cavaller, perquè el seu nom no va precedit de cap tractament. Encara en desembre de 1552, van actuar de padrins d'un fill del doctor Bella, metge, Gaspar Josep Tallada, Francesc Joan Ferriol, Lluís Joan Ferriol i Isabel Ferriol, filla de Lluís, i comprovem la descua del racional que anotà el registre, perquè va ometre que Tallada era senyor de Barxeta, i Lluís Ferriol, d'Estubeny, més encara de Francesc, que no seria usual que en vida de son pare fora titular de la senyoria, però tampoc especifica, ni en aquest ni en altres registres posteriors, que fora fill de Lluís, en canvi sí deixa clara la filiació d'Isabel que, per ser dona, solien especificar-les un referent masculí.

Per fi, del mes d'agost de 1554 hi ha un registre de baptisme en que un altre canonge racional, amb millor lletra i un criteri més respectuós amb els usos socials de l'època, va desplegar tots els tractaments i estament dels comparses de baptisme: la batejada era filla del noble don Gaspar Sanç, senyor de Vallés, i els padrins, los nobles don Gaspar Despuig i don Francesc Sanç, senyor d'Annauir, y lo magnífic Juan Francesc Ferriol, cavaller, encara no titular de cap senyoria, cas contrari l'hauria anotat.

ELS FERRIOL SENYORS D'ESTUBENY

Arbre 1. Els Ferriol senyors d'Estubeny. Elaboració de l'autor

Vist el distint criteri entre un i altre canonge tan pròxims en el temps, cal preguntar-nos si Francesc Ferriol era o no cavaller i magnífic abans de 1554, i si el fet que no apareguera com a tal es devia a una omisió del descurat capellà. De manera que un personatge pot desfilar en nombroses ocasions per la documentació eclesiàstica, sense que sapiam quan va nèixer i morir, en quin any i amb qui es va casar -perquè, així com van actuar de padrines les filles i l'esposa de Lluís, la de Francesc no va ser requerida per a apadrinar a ningú, tampoc se li nomena a ell mai com a senyor d'Estubeny.

Per sort, en 1585, Francesc Ferriol va aconseguir la concessió d'hàbit de l'ordre de Montesa per al seu fill Lluís Ferriol Pellicer, de quinze anys, expedient en el que era preceptiu aportar dades genealògiques. Ben curiosament, tan primmirats com eren en l'ordre montesiana, quan teixiren el relat referent als mèrits del postulant, digueren d'aquell que "*era hijo de Francisco Juan Ferriol, señor de Estubeny, natural de Xàtiva, y Ángela Pellicer, natural de València;*" i els avis paterns eren mosén Ferriol, senyor d'Estubeny, "*natural de Xàtiva*". I, en altre passatge molt expressiu, digueren que l'avi era "*mosén Ferriol, señor de Estubeny, no dicen más porque todos le llamaban comunmente así*", per a més avant rematar dient que "*Los Ferriols son caballeros antiguos de Xàtiva y ocuparon, estos y sus progenitores, los officios de jurado, justicia y otros de honorificencia de la dicha ciudad como a caballeros, y tal estimación conservaron siempre con la entereza de limpieza, que tubieron bien notoria en quantos les conocieron*".¹⁶

Lluís Joan Ferriol Pellicer. Quart senyor d'Estubeny. (Xàtiva, ca. 1569-1647)

Fill de Francesc Joan Ferriol Aranda i d'Àngela Pellicer Ausina que era natural de València, casats cap a 1560-1563, atès que l'informe de 1585 per a la concessió d'hàbit de Lluís Joan diuen que el prenent tenia quinze anys, de manera que hauria nascut poc o molt en 1569, i sens dubte seria el primogènit masculí, però ignoren si tingué germanes majors que ell, o algun germà mort albat. Com hem dit més amunt, no s'han conservat llibres sacramentals de dit període.

L'obtenció de l'hàbit montesià -que també havia obtingut son pare-, va marcar la seua trajectòria biogràfica, coneguda pels successius càrrecs dins l'ordre militar. En 1588, se li concediren cinquanta lliures de renda anual sobre la comanda de Les Coves, informació que prenem de la tesi de l'historiador Josep Cerdà, com la resta d'informació sobre el personatge. Cert és que no era una quantitat enlluernadora, però sí suficient per a viure còmodament un jove sense càrregues familiars.

Sent ell titular de la senyoria, es va produir l'expulsió dels moriscos, quedant-se Estubeny sense colons i per tant el senyor sense cap percepció de les collites i dels impostos sobre les regalies del lloc. Els ingressos, com els de tots els senyors de vassalls, van experimentar notables pèrdues, que també repercutien en la corona, que era el titular directe. Ben aviat els senyors van concedir noves cartes pobles, que els especialistes que han estudiat dit succés econòmic consideren com una refeudalització dels territoris valencians de senyoria, perquè fixaven per als colons condicions encara més dures que les que regien abans de l'expulsió. En alguns casos, les exigències van ser tan exorbitants que no va acudir cap repoblador, i els senyors van haver de rebaixar les pretensions. Desconeguem el cas d'Estubeny, potser no ha estat estudiat i publicat per cap investigador.

En 1574, segons cita d'Agustí Ventura, la casa del senyor d'Estubeny estava situada en el carrer de Sant Domingo, front a la font pública d'aigua Santa,¹⁷ i, segons figura relacionada

¹⁶ RAH, CSC. sign. I-27 [9/601], ff. 93-94. Pres de la transcripció de CERDÀ BALLESTER, Josep. "Els cavallers i religiosos de l'orde de Montesa en temps dels Àustria. (1592-1700)". Tesi doctoral. P. 324

¹⁷ "Atès que al cantó de l'hort de dit monestir, lo qual està davant la casa del senyor d'Estubeny, a la part de la església de dit monestir, hi havia una font vehinal de l'aigua y encadufada de la font Sancta..." VENTURA CONEJERO, Agustí. *Els carrers i les partides de Xàtiva*. Volum I. Xàtiva, 2008. P 184.

en el *Repartiment de l'Aigua Santa* de 1620, encara es mantenia com a dita casa pairal, a més de com a teatre i casa de jocs.¹⁸ Ací veiem com el senyor d'Estubeny havia diversificat la inversió del capital excedent, fent-se empresari d'un negoci d'ingressos bastant segurs: l'espectacle i el joc.

Al sí de l'ordre de Montesa, en 1618, va arribar als càrrecs de sotscomanador i tresorer, de gran representativitat i influència. En el temps que el duc d'Alburquerque va ser virrei de Catalunya, (1615-1619), el va assistir amb quatre-cents soldats en la frontera amb el Principat.¹⁹ En 1632 suplicà la jubilació de sotscomanador al rei a canvi de que el substituís el seu fill Frederic, com si fora un privilegi hereditari.

Frederic Ferriol Julià. Cinquè senyor d'Estubeny. (València, 1595-Xàtiva 1664)

Va ser investit en l'hàbit de Montesa en el convent de caputxins de Xàtiva el 7 d'abril de 1630 per mans de son pare y la d'altres cavallers comissionats pel rei. Sabem ben poca cosa de la seua relació amb Estubeny. També va ser designat sotscomanador de l'ordre. El drama personal de don Frederic va ser el no tenir descendència masculina. En un registre de baptisme de l'any 1619 d'un fill de Gaspar Borrell va ser madrina donya Àngela Boluda, muller de don Frederic Ferriol,²⁰ esment que ens assabenta de dit casament, perquè es va perdre el *Quinke Libri* que incloïa els sagraments dels anys de 1575 a 1623. En 1639, molts anys abans de morir son pare, ja era senyor d'Estubeny, com consta en una partida de baptisme d'un fill del senyor de Vallés.²¹

Com en altres membres del llinatge, la majoria de la informació a ell relativa és la inclosa en dita tesi doctoral de Josep Cerdà. En l'esmentat *Diplomatari* incloguérem un document de 1640 que tractava de la informació recavada per l'orde de San Joan sobre els antecedents i idoneïtat de don Agustí Sanç de la Llosa, prenent a un hàbit de cavaller. Un dels testimonis citats a declarar va ser don Frederic Ferriol, que, com era preceptiu, va donar la seua filiació:

*“Y en treze días del mes de setiembre de dicho año de 1640 recibimos por testigo a frey don Fadrique Ferriol, caballero professo de Nuestra Señora de Montessa y San Jorge de Alfama, soscomendador por Su Magestad de dicha orden, señor del lugar de Estubén y familiar del Santo Officio, de edad que dijo ser de quarenta y cinco años y se acuerda de buena memoria de más de treinta, el qual juró sobre la cruz de nuestro hábito, de decir verdad de lo que supiese y fuere interrogado.”*²²

Un altre document de 1642 nomena don Frederic Ferriol, senyor d'Estubeny i a l'esposa, Àngela Boluda,²³ probablement oriünda de L'Olleria, de la que ignorem quan va nàixer i de qui era filla, tot i que el llinatge Boluda era ja ben conegut en la ciutat per haver enllaçat amb els Esparça i els Pardo. Ella va morir en abril de 1644 i, a finals del mateix any, Frederic es va casar amb la viuda Maria Tallada Maiques, senyora de Manuel, matrimoni ben interessant, perquè Frederic, que no havia tingut fills de la primera esposa, en 1646 va tindre una filla

¹⁸ “Casa de don Lluís Ferriol, senyor d'Estubeny. Noble. En dita casa es fan les farses i es guga als trucos”. En eixa època Ferriol ja havia obté el privilegi de noblesa, i amb ell el tractament de don. *Repartiment de l'Aigua de la Font Santa fet en 1620*. AMX. Lg. Pleitos, privilegios, procesos y capítulos de las acequias de la huerta de Xàtiva. S.A. 1821. Publicat per GONZÁLEZ BALDOVÍ, Mariano. *Xàtiva en 1620. Veïns, topònims i aspectes urbans* en “Papers de la Costera nº 5”. Xàtiva. octubre de 1987.

¹⁹ Tesi de Josep Cerdà Ballester.

²⁰ AMX. Llibre de Baptismes de la col·legiata de Xàtiva de 1613 a 1622. Registre del 19 de febrer de 1619.

²¹ En 1639, Frederic Ferriol va ser padrí d'un fill del senyor de Vallés, segons el registre publicat per l'historiador Josep Cerdà: “Ítem, bautizó yo, mossén Phelippe Bonanat, retor de Vallés, a don Christóval, Francisco, Buenaventura, Bernardo, Pasqual, hijo de don Bernardo Sanz y doña Inés Ferriol, cónjuges, señores de Vallés, a 26 de julio del año 1639; fueron padrinos don Fadrique Ferriol, señor de Estubeny, y María Ferriol, doncella”. [Arxiu de la Parròquia de Vallés (exp. 445)]. CERDÀ BALLESTER, Josep. Op cit. P. 694.

²² *Diplomatari*. Doc. 16400913.

²³ *Cura decretada en la persona de mestre Joan Servera*. 2 de setembre de 1642. AMX. Fons Ripalda 3-45. Le-5942-45

d'aquesta segona: Magdalena Margarita Ferriol Tallada. Com era usual en l'Antic Règim, Frederic desitjava haver tingut descendent masculí, i cas contrari, era molt freqüent que els pares posaren com a condició per a desposar a la filla heretera, que el futur marit i els descendents adoptaren el cognom i armes del seu llinatge. En la manifestació que va fer davant l'orde de Montesa, demanant la jubilació, una bona pensió i un hàbit per a "*para quien se casare con mi señora doña María Ferriol y Tallada, única heredera del lugar de Estubeny*",²⁴ mercè que li van concedir en 1656, veiem un Ferriol més capficat en assegurar un bon i distingit casament a la filla que en la continuïtat del llinatge.

Per fi, en 12 de novembre de 1661, a l'endemà de complir la filla quinze anys, la va casar en la parròquia de Sant Nicolau de València amb Tomàs Agulló Alsamora. Desconeguem les cartes matrimoniales, no obstant la qual cosa, Tomàs va passar a ser el nou senyor d'Estubeny, fet que enceta altra etapa.

ELS AGULLÓ

Agulló és un llinatge oriünd de la zona de Lleida, que es va assentar en les terres del sud del regne, d'on en la baixa edat mitjana anaren escampant-se. Ja en el morabatí de Xàtiva de 1432 trobem a un Agulló, i en el cens de la ciutat de l'any 1510 es registren cinc caps de família de dit llinatge, tots en la parròquia de Santa Tecla, dels quals un residia en la zona de la Illeta dels Candels del barri de Barreres- actuals plaça Espanyoletó-Font Trencada- i altre, Gaspar, per l'Argenteria.

Per al nostre treball, l'important és Pere Agulló, el de les Barreres, pare de Francesc Agulló (Xàtiva, ca. 1525-1595), que figura segons documents com a calceter, mercader i ciutadà i va ser qui encetà l'enlairament d'aquesta branca del llinatge. El seu fill, Pere Agulló Saurina (Xàtiva 1555-1618) ja pertanyia al patriciat urbà: va ser jurat de Xàtiva en tres ocasions: 1603-4, 1607-8 i 1616-17, i durant un temps va ser senyor territorial de Torrent, lloc de l'Horta de Xàtiva que hui es coneix amb el nom oficial de Torrent de Fenollet.

Els Agulló constitueixen un exemple paradigmàtic de com els llinatges de segona i tercera fila de la ciutat que aconseguen cert benestar econòmic, s'obrien pas enèrgicament, per ascendir en l'escala social, i entre altres estratègies es recolzaven els uns amb els altres a través de dots, casaments i concentració de les herències en un dels fills. Les dos següents generacions van ser la Tomàs Agulló Sanchis, ciutadà i familiar del Sant Ofici de la Inquisició (Xàtiva 1589-1630) i la del seu fill Francesc Agulló Lluquí (Xàtiva 1621-1645), ciutadà, casat en 1645 amb Maria Alsamora, que degué aplegar un patrimoni considerable, del que va fer hereu el seu fill únic, Tomàs Agulló Alsamora, de manera que si moria aquest sense fills, com així va ocórrer, passaria l'herència al germà del testador, Tomàs Agulló Lluquí. El sòlid i crescut patrimoni li va obrir les portes per a concertar el casament amb l'única filla del ric don Frederic Ferriol Julià, senyor d'Estubeny.

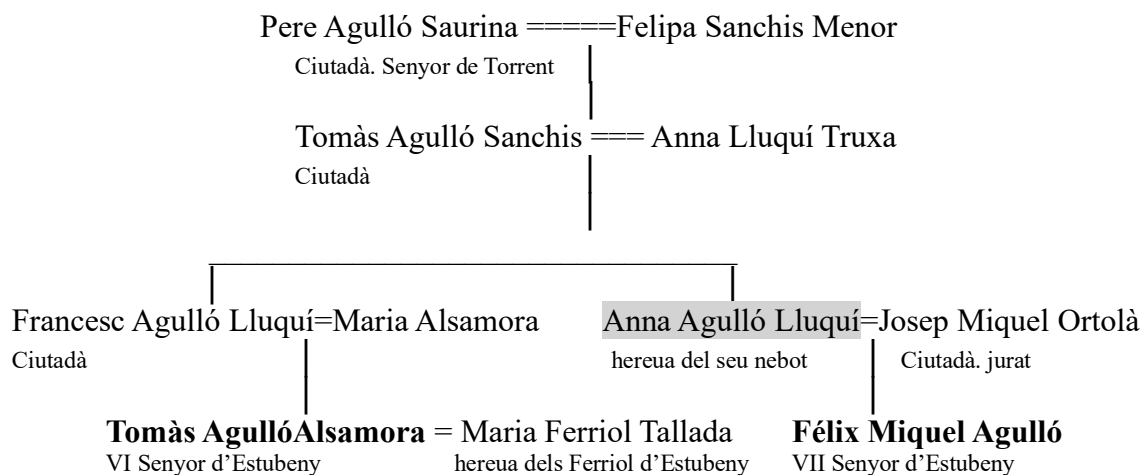
Tomàs Agulló Alsamora. Sisè senyor d'Estubeny. (Xàtiva 1641-1695)

Tomàs Agulló Alsamora és el personatge clau en el canvi de titulars de la senyoria d'Estubeny, que durant generacions havia sigut feu dels Ferriol. Com hem vist més amunt, Frederic Ferriol Julià, cavaller sotscomanador de Montesa, només va tindre una filla, Magdalena Ferriol Tallada, la qual, en casar-se en 1661 amb Tomàs Agulló Alsamora, va aportar al matrimoni la senyoria d'Estubeny. Sobre aquesta transportació de la senyoria possiblement hi haurà notícia i condicions en les cartes matrimoniales, que es desconeixen.

²⁴ CERDÀ BALLESTER, Josep. "Els cavallers i religiosos de l'orde de Montesa en temps dels Àustria. (1592-1700)". Tesi doctoral. P. 322.

Tal i com volia el sogre, Tomàs va ser armat cavaller de Montesa en el convent de Santa Clara de Xàtiva en 1662 per mans del mateix Frederic Ferriol i d'Hipòlit Samper,²⁵ i és ben significatiu que el text conservat d'aquella cerimònia l'intitule ja senyor d'Estubeny, perquè indica que la senyoria d'Estubeny encara era un patrimoni de lliure disposició, no subjecta a cap vincle hereditari.

ELS AGULLÓ SENYORS D'ESTUBENY. PONT DE TRANSMISSIÓ DELS FERRIOL ALS MIQUEL

Arbre 2. Tomàs Agulló Alsamora senyor d'Estubeny pel matrimoni amb Maria Ferriol. Pas de la senyoria als Miquel a través d'Anna Agulló Lluquí. Elaboració de l'autor.

Tomàs Agulló Alsamora no va tindre descendència de dit casament, i en 1671 va contraure un segon matrimoni, del que tampoc va tindre fills. Va morir en 1695 sense fer testament i, en compliment del vincle fundat per son pare, la titularitat havia de passar al seu oncle, l'esmentat Tomàs Agulló Lluquí. Però en 1695, de tots els germans Agulló Lluquí només quedava viva Anna Maria (Xàtiva 1620-1697), casada amb Josep Miquel Ortolà (Xàtiva 1615-1694) del que acabava d'enviudar. Receptora inesperada de l'herència del seu nebot, de la que formava part la senyoria d'Estubeny, Anna Maria va transmetre dita senyoria al seu fill Félix Miquel Agulló, primer titular del llinatge Miquel de dita senyoria. Com desconeguem la data de l'escriptura de donació de la mare al fill, no sabem si ella va ostentar durant cert temps la titularitat com a senyora territorial.

ELS MIQUEL

Els Miquel van ser una saga de prestigiosos notaris de Xàtiva. Del més antic que tenim notícies segures és de Lluís Miquel, ciutadà i notari, que figura entre els veïns en el cens de 1510, i a qui els jurats, en 1516, van concedir llicència per obrar en la muralla del Portal dels Banys.²⁶ Va estar casat amb Isabel Anna Guitart, pertanyent a un llinatge emergent de llarga i llustrosa trajectòria.

²⁵ "En 26 de julio 1662 fue armado caballero del ábito de N^a Srª de Montesa y S. Jorge de Alfama en el convento de Santa Clara de la ciudad de Xàtiva Thomas Agulló y Alsamora, señor de Estubeny, por Dn. Fadrique Ferriol y Dn. Ypólito de Samper, según escritura que pasó ante Juan de Veguer, notario de dicha Ciudad, en dicho día, mes e año". AMX. Fons Ripalda. Caixa1/1. Hacienda de Agulló, 1er. Libro de cuenta y razón que comienza del año 1713. Publicat al *Diplomatari*, Doc. 16620726.

²⁶ AMX. *Índex de Manual de Consells 1500-1549*, f 313v. "Llicència donada per los jurats a Lluís Miquel per a obrar en la muralla que està al Portal de els Banys".

El fill, Lluís Joan Jeroni Miquel Guitart (Xàtiva 1543- ca. 1620), fill de l'anterior, és el segon notari conegut de la família,²⁷ i el que estava casat amb Vicenta Vidal. Quan Vicenta va morir en abril de 1627 era viuda i va deixar en marmessor, entre altres, al seu fill Constantí Crisòstom Miquel, notari, casat amb Maria Ortolà, que era l'hereu, però aquest va morir un mes després de sa mare, pel que va heretar el seu primogènit, Josep Miquel Ortolà, que era menor, nascut en 1615. Josep va ser elegit mostassaf de Xàtiva en 1656, i jurat en 1672. S'havia casat en 1643 amb Anna Maria Agulló Lluquí, la que, com citàvem més amunt, va rebre l'herència del germà que duia inclosa la senyoria d'Estubeny. No obstant, entre la mort de Tomàs Agulló, en 1667, i la de la germana, Anna Maria, en 1697, van passar trenta anys, i res sabem de qui va ser el titular de la senyoria d'Estubeny durant eixe temps. No coneguem cap document que intitule a Anna Maria com a senyora de dit lloc, ni tampoc al marit, al que, quan el citen, diuen que era ciutadà i res més.

Vista d'Estubeny- Foto de l'autor, 2014

En 2013, el senyor Nuno Ponces, de Lisboa, descendent portugués del militar xativenc Sebastià Gil Exea establert en dit país arran de la Guerra de Successió, em va facilitar un llistat de set-cents díhuit documents pertanyents al net de Sebastià, don Josep Gil Tojo Borja, que va tornar a Xàtiva en 1795 per ordenar les seues propietats i reclamar drets. És una relació amb un breu enunciat de l'assumpte del document, però en cap d'ells anotaren la data, per la qual cosa la seua utilitat es veu molt minvada. El document nº 33 és el de la donació d'Estubeny feta per Maria Agulló Lluquí, viuda, al seu fill: “Escritura de donación del lugar de Estubeny otorgada por María Agulló, viuda de Josef Miquel, en favor de su hijo Félix

²⁷ Hi ha buits en la documentació coneguda: una Joana Abril esposa de Lluís Miquel que va ser padrina d'un xiquet en 1570, i una Catalina Candel, esposa del discret Lluís Miquel, notari, que signaren un censal en 1590, les quals podrien ser segones esposes d'un i altre, pare i fill; però atès que no s'han conservat els llibres sacramentals dels anys ni figuren en altres documents colaterals que podrien aclarir-lo, només deixem constància.

Miquel”.²⁸ No obstant, no sabem si la donació va ser immediata a rebre l’herència del germà, quan Félix Miquel Agulló era menor, o es va formalitzar en arribar aquest a la majoria d’edat o quan en 1677 es va casar als vint-i-quatre anys amb Hilària Gallego. Hi ha, en tot cas, uns anys cegos en els que no sabem qui ostentava la titularitat de la senyoria.

Félix Miquel Agulló. Setè senyor d’Estubeny. (Xàtiva 1653-1701)

Amb el buit cronològic i l’absència de cap altra informació, hem considerat a Félix Miquel com a setè senyor d’Estubeny, primer de dit llinatge de notaris i ciutadans. I ho sabem perquè consta en el document conservat en Portugal, en el que diu que sa mare li va traspasar la titularitat. I tanmateix, en els documents que hem trobat en Xàtiva que citen a Félix Miquel Agulló, mai van afegir que fora senyor d’Estubeny. Es va casar en 1677 amb Hilària Gallego Badia, natural de la vila de Castelló, de família paterna de ciutadans de Xàtiva. Van tindre nou fills entre 1678 i 1695, dels quals va ser l’hereu el primogènit, Felipe Manuel.

Els Miquel havien viscut en el carrer de Bellver, antigament del Comanador Micó i en ocasions del Senyor d’Estubeny. Félix va tindre la sort d’heretar de la seua cosina Tomasa Bella una casa millor al carrer de Ramos, hui Castañeda i és allí on va morir. S’ha conservat el relat d’un episodi, que, com a poc, caldria adjectivar de curiós o extravagant, sinó de fraudulent. El cas va ser que, segons va afirmar el seu germà Casildo Miquel, canonge de la Seu, havent emmalaltit Félix, li aconsellaren que fera testament i ell va dir que ja l’havia fet de sa mà, sense mostrar-lo ni revelar on el guardava, i que ja el trobarien. Mort ell, ho van regirar tot, sense èxit, fins que finalment Casildo el va trobar en una butxaca de l’armilla d’anar per casa. El procediment legal per validar-lo establí que diverses persones declararen que, en efecte, la lletra del document pertanyia al finat, que el testament havia sigut, sens dubte, escrit per ell. Confirmada l’autenticitat, es procedí a protocol·litzar-lo, que era el requisit legal per fer-lo valdre.²⁹

No sembla casual el fet que, en tot l’expedient per legalitzar el testament, nomenen al testador en cinquanta-una ocasió, sempre com a ciutadà, mai com a senyor d’Estubeny, el que seria una prova indirecta que ja no ho era, per haver transportat la senyoria al fill.

Felipe Manuel Miquel Gallego. Huitè senyor d’Estubeny. (Xàtiva 1678-1739)

Felipe Manuel Miquel va ser el següent senyor d’Estubeny, abans de morir son pare, el que s’intuïa de l’omissió de tal títol, esmentada, que es confirma en el n° 113 de la relació de documents dels portuguesos, titulat: “Escritura de donación otorgada por Félix Miquel, ciudadano, señor del lugar de Estubeny, en favor de Felipe Manuel Miquel, también ciudadano, su hijo, del referido lugar, casa, censos y demás derechos”. Cal parar l’atenció en que el redactor del llistat va especificar que era una escriptura de donació, per tant, feta en vida del donant, que va morir en 1701. Pensem en l’oportunitat, més que raonable, que la donació s’haguera fet en l’any 1700, en el que Felipe Manuel es va desposar amb Francisca Gil Exea, (Xàtiva 1680-1761), germana de Sebastià Gil Exea que va emigrar a Portugal. Van tindre dos fills, Félix, en 1701, i Maria Antònia, l’any següent.

Un extens document de 1703 en el que Argeo Guitart Guitart, hereu de Felip Guitart Correger, va transportar a Felip Manuel Miquel Gallego, senyor d’Estubeny, un censal de 500 lliures de capital del que responia la ciutat de Xàtiva,³⁰ confirma certs aspectes relatius a la qüestió de les herències, curadories, renúncies i donacions, degudes a les complexes

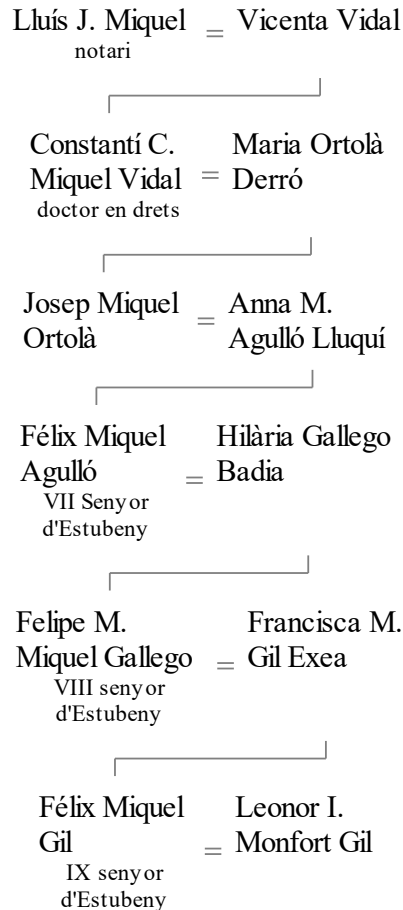
²⁸ Anna Maria Agulló Lluquí (Xàtiva 1620-1697) s’havia casat en 1643 amb Josep Miquel Ortola, (Xàtiva 1615-1694) senyor d’Estubeny. Va fer donació de dit lloc al seu fill Félix Miquel Agulló (Xàtiva 1653-1701).

²⁹ Sobre aquest episodi vegeu al *Diplomatari*. En el Doc. 17010308, Casildo Miquel, prevere, va presentar al justícia de Xàtiva el testament hològraf del seu germà, Félix Miquel Agulló, mort en febrer de 1701.

³⁰ *Diplomatari*. Doc. 17031104.

relacions familiars entre els Agulló, Ortolà, Guitart i Miquel, les transportacions de censals, les restitucions de dots, així com la cessió del patrimoni i drets de Félix Miquel al seu fill Felipe Manuel Miquel.

ELS MIQUEL SENYORS D'ESTUBENY

Arbre 3. Félix Miquel Agulló senyor d'Estubeny a través de sa mare, hereua de Tomàs Agulló Lluquí. Elaboració de l'autor

Félix Miquel Gil. Novè senyor d'Estubeny. (Xàtiva 1701-1757)

El següent titular de la senyoria d'Estubeny va ser Félix Miquel Gil, fill de Felipe Manuel i de la seua esposa Francisca Gil Exea. S'havia creat una inèrcia, una clara intenció de refermar els llaços de sang entre els Miquel i els Gil. En 1740, es va concertar el casament de Félix Miquel Gil amb la seua cosina germana Leonor Monfort Gil, filla d'Inés Gil Exea, germana de Francisca, mare del dit Miquel, i germana també del citat capità Sebastià Gil Exea. La relació de documents de l'arxiu privat el portugués Josep Gil Tojo Borja recull en el n° 4 la "Escritura de bodas otorgada entre partes, de la una, doña Inés María Gil, viuda de don Francisco Monfort, madre tutora y curadora de doña Leonor María Monfort, y de la otra, don Félix Miquel, dueño del lugar de Estubeny". En l'Arxiu de la Col·legiata de Xàtiva es conserva la part de dites cartes nupcials, copiada pel notari Felipe Maravall, relacionada amb dos censals a favor de la Seu que calia quitar. Al principi del document s'especifica que la dot

va ser de 12.025 lliures, però res diu, perquè no procedia, de les obligacions que adquiria Félix Miquel.³¹

Es pot sospitar o especular que, entre les condicions dels capítols hi haguera una referent a la titularitat o successió de la senyoria d'Estubeny, potser per respondre a la dot i creix de la desposada, la qual va morir a l'any de casar-se amb Félix Miquel Gil, i no van tenir descendència. Félix es va tornar a casar en 1742 amb Vicenta Marqués Ibáñez, amb la qual tampoc tingué descendents. El testament de Vicenta Marqués, dictat en 1778, comença amb aquestes paraules: “Sébase como yo, doña Vicenta María Marqués, viuda de don Félix Miquel, dueño y señor que fue de el lugar de Estubeny, vecina de esta Ciudad de San Phelipe”,³² per tant, cal interpretar que, quan es va casar amb Félix i mentre aquest vivia, ell va seguir sent senyor d'Estubeny. No obstant la qual cosa, en les disposicions testamentàries de Félix, per voluntat pròpia o en compliment de compromís adquirit en el casament amb la primera esposa, la senyoria d'Estubeny degué passar al llinatge dels Gil.

Carrer principal d'Estubeny. Foto de l'autor 2013

Els terratrèmols de 1748 en Estubeny

La cronologia ens obliga a fer un digressió per detindre-nos en un succés que va alterar de manera total la supervivència del poble, la vida dels colons i l'economia del senyor. En 23 de març de 1748, sent senyor l'esmentat Félix Miquel, es va produir un fortíssim terratrèmol tan destructiu que va assolir el castell de Montesa, i amb dit nom és coneix en la historiografia, encara que sembla que l'epicentre es va situar en Estubeny i Sellent. Com dit lloc pertanyia a la governació de Xàtiva, en les visures i relacions que es van fer en la ciutat van incloure un breu informe dels danys produïts en nuclis poblats dependents del seu terme o de la governació, que es conserven en l'Arxiu Municipal de Xàtiva. Diu així:

³¹ *Diplomatari*. Doc. 17400109

³² Vegeu el *Diplomatari* el Doc. 17780227.

“Estubeny. Este lugar consta de once casas y la de la señoría, con una iglesia correspondiente a su cortedad, y a quedado desolado todo hasta el suelo, sin haver quedado ningún edificio entero. La iglessia cayó toda la parte mayor y, la restante queda sin poder aprovechar. Y se reconoce desde la casa de la señoría hasta la iglessia un boquerón hecho en la tierra que tendrá de largo cien palmos, y un palmo de ancho, y tan profundo que no se alcanza su fin por más que le hechan piedras. Sus vecinos an desertado el lugar: unos pasaron a la villa de Anna y otros permanecen en los campos”.³³

Així, van caure les onze cases, la del senyor i l'església. Uns veïns es refugiaren en Anna i altres en els camps. Corresponia, en principi, al senyor reparar lo que es poguera i alçar de nou aquells edificis assolats. Ell era el major interessat perquè, sense nucli poblat, perdia la consideració de lloc de jurisdicció alfonsina, ja no seria senyor de res, i a més, sense mà d'obra, no tindria collites, delmes i regalies. No obstant, com la catàstrofe va ser tan gran i extensa en el territori, des del ministeri d'Hisenda es van proveir ajudes econòmiques per a la reparació dels danys, excepte per a Estubeny i Sellent per considerar-los irrecuperables, encara que després es van aprovar unes ajudes especials. Res de tot açò recull la documentació de Xàtiva, ni ha deixat petjada en la relació dels portuguesos.

ELS GIL EXEA

Com hem observat amb molta freqüència en llinatges de Xàtiva, en quant les recerques genealògiques arriben a la ratlla del segle XVI, trobem llauradors a tot arreu en llinatges que, unes generacions després, formaven part de l'oligarquia.³⁴ Els llauradors benestants concertaven casaments dels seus fills amb fills d'altres llauradors benestants, amb al qual cosa reforçaven les opcions a que eixa branca poguera prosperar camí de l'ennobliment, com va passar en moltíssimes ocasions, i també en el cas del llinatge Gil que, amb el temps, serien senyors d'Estubeny.

Entre els avantpassats dels Gil Borja hi ha unes quantes famílies de llauradors, com els Borja i els Gil; de menestrals, com els blanquers Llagària, els flaquers Julbi, els sucrrers Peris, els boticaris Exea i els de la Ossa, els tallistes Tàvila; de mercaders mallorquins, com els Alemany i els Domènech. I també de notaris, com els Domingo o els Borja. Tots compartien amb èxit una mateixa aspiració d'acumular capital excedent i ser elegits per a magistratures municipals, passant a pertànyer a l'estament de ciutadans, al qual algunes branques arribaren en època molt primerenca. Les crescudes dots obrien portes a contractes matrimonials beneficiosos que incrementaven les expectatives de posteriors ascensos.

A més, coexistien unes altres variables que afavorien a familiars sobrevivents, com eren les morts prematures, els matrimonis sense fills, la religiositat, sentida o imposada, que espentava a alguns a convents o a benifets eclesiàstics. Tot el qual acabava concentrant herències impensades, inesperades, i enlairaven alguns elegits encara més en la societat estamental, no tan hermètica i impermeable com podria pensar-se.

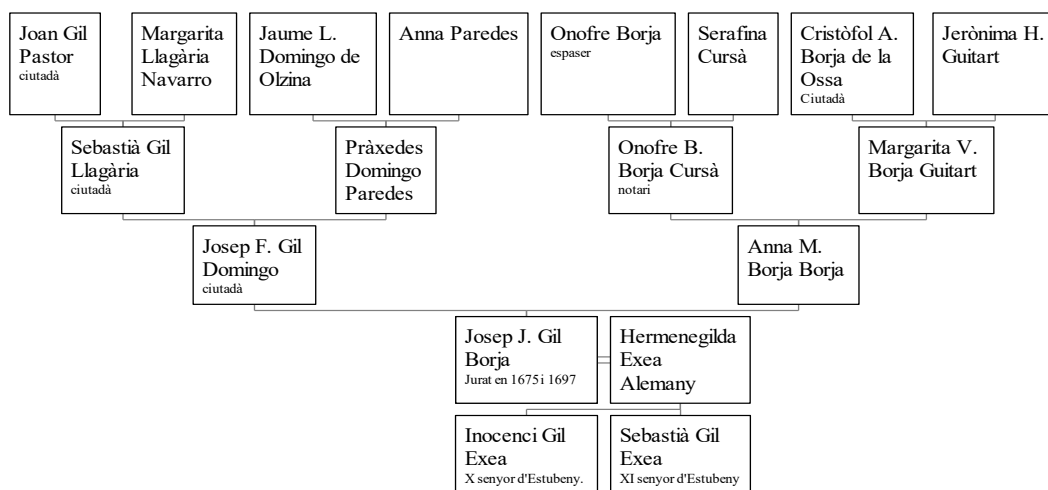
Partirem de Joan Gil Pastor, llaurador, fill i net de llauradors, el qual va viure en la segona meitat del segle XVI. El seu fill, Sebastià Gil Llagària (Xàtiva 1584-1618) va fer un excel·lent

³³ AMX. Relación de lo sucedido en las villas y lugares de la gobernación de la ciudad de Játiva por causa de los terremotos. Lg. 761. Un resum d'aquest breu informe, que sembla textual i no ho és, va ser publicat per Sarthou en *Datos para la historia de Játiva*. Tomo I, Xàtiva, 1933. Sobre els terratrèmols de 1748 hi ha abundant bibliografia, tant coetània com actual.

³⁴ Hem insistit en diverses publicacions en que el terme “llaurador”, emprat en un munt de documents, no és *sempre* sinònim de persona que treballa la terra. Pot, i de fet així és, acollir sota el paraigua ample del terme “llaurador” un ventall de possibilitats: des del que anava a jornal d'altre, al modest propietari que duia personalment les seues parcel·les, al mitjà propietari que contractava jornalers. Altrament no podria interpretar-se el fet que moltíssims *llauradors* rebalsaren el capital excedent suficient com per pagar els estudis d'algun fill en la universitat, lo que era car.

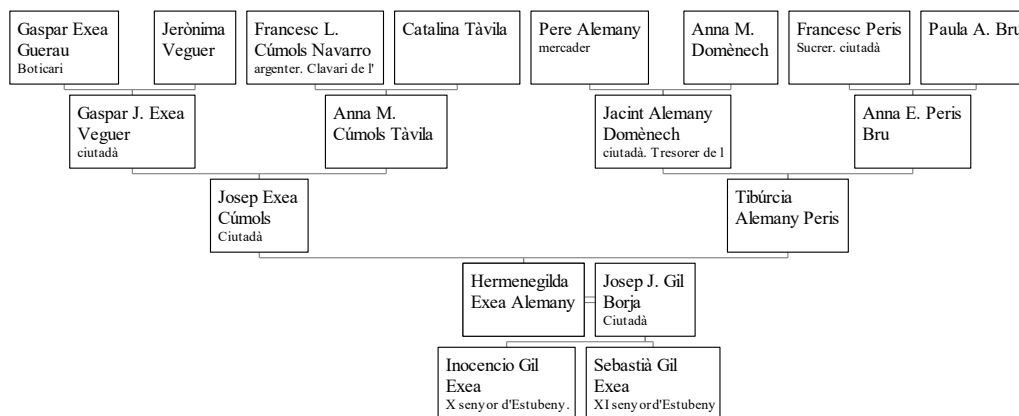
casori amb Pràxedes Domingo Paredes. Encara és més interessant el casament en 1629 del seu fill Josep Vicent Gil Domingo (Xàtiva 1616-1664) amb Anna Maria Borja Borja, descendent de dos branques de Borja notaris, emparentades amb el cardenal de Cosenza, Francesc de Borja, cosí del papa, com es pot seguir en un apassionant procés sobre el dret de sepultura en la Capella de les Febres dels Borja, de qualsevol estament.³⁵ La doble ascendència Borja de branques de ciutadans de Xàtiva va permetre als descendents portuguesos emprar durant successives generacions, amb total llibertat, tan il·lustre cognom.

ASCENDENTS PATERNALS GIL-LLAGÀRIA-EXEA-BORJA-GUITART DE SEBASTIÀ GIL EXEA

Arbre 4. Ascendents paternals de Sebastià Gil Exea. Elaboració de l'autor

ASCENDENTS MATERNALS EXEA-CÚMOLS-ALEMANY-PERIS, DE SEBASTIÀ GIL EXEA

Arbre 5. Ascendents maternals de Sebastià Gil Exea. Elaboració de l'autor

A Josep Vicent, el va succeir el seu fill Josep Gil Borja (Xàtiva 1643-1704), integrat en el patriciat urbà, elegit jurat en 1675 i 1697 i jurat en cap en 1681. Es va casar en 1670 amb Hermenegilda Exea Alemany, de llinatges de ciutadans. Amb aquest casament es podria dir que els Gil Exea havien arribat al cim de l'estament de ciutadans. Ells són els pares de Sebastià Gil Exea, alferes o capità de cuirasses, de qui tractem més avant.

³⁵ GONZÁLEZ BALDOVÍ, Mariano. *La capella de les Febres de Xàtiva. Monumentum domus Borgiae*. València, 2014.

En quant als Exea, podem considerar com a patriarca a Josep Exea Cúmols, (arbre 5) nascut en 1625, fill d'un boticari oriünd d'Ontinyent, al qual el negoci degué anar-li molt bé, perquè Josep ja no va exercir de boticari, sinó que pertanyia a l'estament de ciutadans. Va viure la circumstància poc freqüent de casar-se en tres ocasions. La primera, als vint anys, amb Tibúrcia Alemany Peris, de la que va tindre tres fills dels que només va sobreviure la menuda, Hermenegilda, nascuda l'11 d'abril de 1656, i el mateix dia, la mare va traspasar, deixant al pare vidu amb trenta-un anys.

A l'esquerra, la casa dels Gil Exea, ja desapareguda, front a la Porta del Mercat de la Seu. Fotografia anònima c. 1920.

Tot i que va atendre i ben casar a la resta dels fills tinguts amb posteriors esposes, ens detindrem en la major, Hermenegilda Exea, a la qual va dotar i casar en 1670 amb l'esmentat Josep Gil Borja, descendent de la distingida família dels Domingo Olzina,³⁶ i dels Gil, també ciutadans. Podem dir que el matrimoni Gil-Exea estava ben situat per a prosperar en la societat de mitjans del segle XVII, i més encara si tenim en compte variants aleatòries com les morts de germans i de parents propers; uns, fadrins; altres capellans, altres casats, però sense fills, variants que concentraven herències i patrimoni en els sobrevivents.

Comença ací un dels episodis més foscos i desconeguts de la trajectòria seguida per la senyoria d'Estubeny per a passar dels Miquel als Gil, que intentarem recórrer, passant per damunt de les llacunes documentals.

Entre 1673 i 1696, Josep Gil i Hermenegilda Exea van tindre tretze fills, dels quals Sebastià ocupava el número novè, precedit per quatre germans homes. Una posició poc afavoridora per a erigir-se en hereu. Tanmateix, les variables imprevisibles van convergir en ell, que, en efecte, va heretar de molt diverses bandes.

³⁶ En l'època de la Germania, Francesc Domingo Olzina era cavaller, doctor en drets i secretari de l'Ajuntament. Sa casa va ser cremada pels agermanats perquè era mascarar. Els Olzina van emparentar amb l'elit local. El segon prenom, Domingo, va passar en ocasions a ser emprat com a cognom.

Escut amb les armes dels Gil Tojo Borja i Exea i arbre genealògic familiar. Arxiu dels descendents de Sebastià Gil Exea. Portugal

Onofre Gil Exea va morir sense descendents als huitanta anys en 1756, deixant, com recull el document número 165 de dit arxiu familiar, en hereu a Sebastià que no era el germà següent, sinó el de més edat dels seglars que quedaven vius, atès que Inocenci, que li precedia, havia rebut tonsura i era beneficiat de la Seu.

Mentrestant, en 1757, va morir sense fills Félix Miquel Gil, senyor d'Estubeny, vinculat als Gil, com hem vist més amunt, per dues bandes: una per ser fill de Francisca Gil Exea, és a dir, nebot d'Onofre, i per altra part, havia estat casat en primeres noces amb Leonor Monfort Gil, filla d'Inés Gil Exea. I per algun camí que ignorem, la senyoria d'Estubeny va passar a Inocenci Gil Exea, com s'afanyà a fer constar per escrit.

Inocenci Gil Exea, ciutadà, prevere. Desè senyor d'Estubeny. (Xàtiva 1687-1764)

En cap moment, en tota aquesta desfilada de dots i testaments, es nomena per a res Estubeny, de manera que és possible que no anara de mans en mans, i que sols a la mort de Félix Miquel Gil, en 1757 recaiguera en Inocenci Gil, segons s'afirma en el document nº 114 dels portuguesos, en el que es declarava senyor d'Estubeny: "Guía de los títulos que justifican el dominio y posesión del lugar de Estubeny en favor del licenciado don Inocencio Gil, ciudadano tonsurado". Desorienta molt el fet que en cap document dels arxius de Xàtiva que hem estudiat cite a Inocenci com a senyor d'Estubeny, sinó només com a clergue, prevere o beneficiat. No s'ha conservat el seu testament rebut pel notari Juan Crespo en 1763, en el qual, si no ho havia fet abans, és possible que passara la titularitat d'Estubeny a l'únic Gil home que quedava de la família, Sebastià. Potser ser així com la senyoria d'Estubeny, abans dels Miquel, anà a parar als Gil Exea Borja de Portugal.

Sebastià Gil Exea, alferes de cuirasses. Onzè senyor d'Estubeny. (Xàtiva 1689-Portugal, ca. 1779)

Si bé, en perdre's la Batalla d'Almansa els partidaris de Carles d'Àustria que pogueren es retiraren cap a Barcelona amb l'exèrcit de l'Arxiduc, Sebastià Gil Exea, que era capità o alferes de cuirasses (*equites* diu algun document), trià el camí de Portugal, el que podria interpretar-se com una pertinença a l'exèrcit del Marquès das Minas, l'aliat portugués dels borbònics. Es va establir en Portel, municipi situat en el districte d'Èvora, i allí es va casar en 1714 amb Anna Josepha Almeida Quiñones, (Portel, 1683-1765) casament per al que hauria d'acreditar un patrimoni i rendes dels que, evidentment, disposava,³⁷ cas contrari no hauria pogut aspirar a la mà de la filla d'un llinatge distingit i principal. La raó última per la qual Sebastià es va desarrelar de Xàtiva no la sabem, potser mai la sabrem, podria ser política, el que sí és possible és que conservara el patrimoni i l'administrara des de l'estranger. Aquest és un punt delicat i controvertit, perquè conquistada i destruïda Xàtiva en 1707, els funcionaris de Felip V confiscaren a *los rebeldes* les propietats, terres, cases, etc., i no les tornaren fins la Pau de Viena en 1725. Per tant, gran part dels membres del patriciat urbà estava en la misèria, sense collites ni percepcions periòdiques dels creditors censalistes. Tanmateix, els béns dels felipistes que acreditaren fidelitat al francès no foren confiscats.

Tot i que no tenim cap document en què recolzar l'afirmació de que Sebastià va rebre la senyoria d'Estubeny del seu germà Inocenci, creiem que va ser així per dos motius: un que no quedava viu cap altre component masculí del llinatge Gil, i l'altre és la relació dels papers de Portugal, que hem esmentat reiterades ocasions, en mans del seu net. Perquè de no ser així, ¿Per a què hauria aplegat en el seu arxiu tants documents referents a herències i

³⁷ La interpretació dels documents és tortuosa i es troba subjecta a múltiples variables. En l'obra citada més amunt, *La Capella de les Febres* ...afirmàvem que Sebastià havia fugit de Xàtiva per ser austriacista i témer la venjança dels botiflers de Felip V. Un estudi més detingut dels documents ens aboca a pensar lo contrari, perquè de ser partidari de l'Arxiduc, els seus béns haurien sigut confiscats i no hauria pogut contraure tal matrimoni.

successions, que acabaven totes en ell?. Sebastià Gil no va tornar mai a Xàtiva, sinó que administrava el seu patrimoni des de Portugal a través de procuradors, com es veu en les anotacions de les liquidacions d'impostos del *Reparto del Equivalente* en l'Arxiu Municipal de Xàtiva. Del seu matrimoni amb Anna Josefa Almeida va tindre dos fills, José Gil Tojo Borja Quinhones i Gaspar Gil Tojo Borja Quinhones. Va heretar la senyoria el major, com anotem tot seguit.

Casa palau dels Gil Borja en Portel. Façana i ornamentació del sostre d'un saló. Fotos cedides per la Direcció General Patrimoni cultural. Lisboa

José Gil Tojo Borja Quinhones (Vidigueira. ¿..? - Post 1788). Dotzè i darrer senyor territorial d'Estubeny.

D'aquest senyor d'Estubeny tenim escassíssima informació, trobada en publicacions portugueses, on consta que va ser Jutge d'Apel·lacions, Superintendent de la Duana del Sud, i cavaller de l'Ordre de Crist, a més de “senhor d'Estobem, (cerca de São Filipe)”.³⁸

A finals del segle XV, els cavallers de dita ordre, heretera dels templers, van obtenir autorització per contraure matrimoni, tanmateix, no consta casament ni descendència de Josep Gil Tojo, el qual encara vivia en 1788.

Els llibres del *Reparto del Equivalente*, que eren una mena de matrícules fiscals, conservats en l'Arxiu Municipal de Xàtiva anotaren com a contribuent en els anys 1777 i 1779 a don Sebastián Gil, “residente en Tavira”. El següent càrrec ja va a nom del seu fill Josep Gil, “residente en Tavira”, senyor d'Estubeny,³⁹ que també havia nomenat un procurador de Benigànim, de nom Juan Tudela, a través del qual en agost de 1788 va adquirir mitja casa al carrer Hostals de Xàtiva i en octubre altre mig immoble a carta de gràcia, en la veïna plaça del Cuartel.⁴⁰

Josep Gil Tojo Borja Menezes (Portel, 1768-¿..? 1848). Desè tercer senyor d'Estubeny.

Era fill de Gaspar Tojo Gato Quinhones Borja (Vidigueira 1724- Portel 1773), germà de l'anterior, i de Maria Luisa Isabel da Silveria e Menezes. Com va morir abans que el seu germà major, la senyoria d'Estubeny que aquest ostentava, va passar al seu nebot Josep Gil Tojo Menezes.

Havia nascut en Portel, on el seu avi havia fixat la casa pairal, en 5 d'octubre de 1768. I es va casar en aquell municipi en 1789 amb Maria Isabel de Macedo Guerreiro de Sequeira Reimao.

Josep Gil és el personatge que va vindre a Xàtiva a principis de gener de 1795 a ordenar el seu patrimoni,⁴¹ prendre possessió de la senyoria d'Estubeny, arrendar per quatre anys els

³⁸ Vegeu la web d'Heraldrys Institute of Rome:

https://www.heraldrysintstitute.com/lang/es/cognomi/Borja/idc/601555/?srsltid=AfmBOowM0WgKn8K2R8jNSkm0qYSbHADst1egdLmzdKF0tIC_GQG9JK. On l'article dedicat al llinatge Borja relacionats amb llinatges de Portugal hi ha una referència a dit personatge. Transcrivim ací la traducció al castellà del text portugués: “Otra familia descende, por linaje legítimo masculino, de Don José Gil, natural de la ciudad de S. Filipe, Valencia (España), que se casó el 30.6.1629 con Doña Ana-Maria B[orja]. Su nieto fue Don Sebastião Gil y B., natural de S. Filipe, alférez de caballería, que se casó el 26.4.1714 con D. Ana-Josefa de Almeida Quinhones (1683-1767), hija de Gaspar Tojo Gato Falcão (1655-1724), natural de Portel y su capitán mayor (quinto bisnieto, en la línea masculina, de Baltasar Tojo Gato, noble con escudo de armas, 1540 o 1549, para Gato) y su esposa D. Leonor de Almeida Quinhones, hermana de Francisco de Quinhones e Almeida. De aquel matrimonio nacieron José Gil Tojo Borja e Quiñones, natural de Vidigueira, juez de la Corte de Apelaciones, superintendente general de la Aduana del Sur, caballero de la Orden de Cristo, señor del lugar de Estobem (cerca de São Filipe), etc., y Gaspar Tojo Gato de Quiñones B. (1724-1773).

³⁹ AMX. En el llibre del *Reparto del Equivalente*, l. 353, anotaren per a l'any 1777 un impost de 48 lliures, 14 sous, 2 diners, a càrrec de don Sebastián Gil, “residente en Tavira”, i un altre en 1779 al mateix contribuent per import de 53 lliures, 16 sous, 3 diners. El següent càrrec ja va a nom del seu fill Josep Gil, “residente en Tavira”. Raonablement, en 1779 encara vivia Sebastià, que havia nascut en 1689. Tots eixos anys estava al corrent dels impostos i algú havia d'administrar-li les terres, propietats i censals. Eixe administrador, o algun parent nomenat per Sebastià o el seu fill Josep, en morir aquell, va redactar un inventari dels béns, per estar absent l'hereu i haver de fer-se càrrec algú amb les garanties legals, segons els Furs.

⁴⁰ l'AMX, AF. 178-232. Expdt. 161/3, i 161/4.

⁴¹ Entre altres actuacions tendents a gestionar el seu patrimoni en Xàtiva i municipis propers, anem: en Xàtiva, l'arrendament de morerals en la partida de la Vila; d'arrossar en La Llosa; de secà junt a la Porta de Cocentaina, en Bixquert i en La Granja; i en Benigànim i Quatretonda, cases i vinya.

drets dominicals i regalies del lloc, així com reclamar el seu dret de sepultura en la Capella de les Febres de la Seu, i prendre possessió formal i solemne de la senyoria.⁴²

Es conserva en l'Arxiu Municipal de Xàtiva una còpia de l'acta de possessió de la senyoria, que transcrivim a continuació, respectant l'ortografia original:

Copia de la escritura de posesión del pueblo de Estubeny por el ilustre señor don José Gil Toijo Borja y Meneses, autorizada por el escribano don Francisco Josef Micó, vecino que fue de la Llosa de Ranes, (partido de Játiva), provincia de Valencia, en 17 de enero de 1795.⁴³

“Posesión del lugar de Estubeñy y su término

En el lugar de Estubeñy, a los 17 días del mes de enero de 1795 años, el señor muy ilustre don José Gil Toijo y Meneses, sucesor de la casa y mayorazgo de Toijo, vecino de la villa de Portel, provincia de Lentejo en el reyno de Portugal, dueño mayor directo de este dicho lugar, por escritura de donación que a su favor otorgó don José Gil Toijo Borja y Quiñones, caballero profeso a la orden de Cristo y desembarador de agravios en la casa de S.M., su tío,⁴⁴ que autorizó Faustino Xavier la Rosa, escribano de la ciudad de Évora en dicho reyno de Portugal, en el año 1789, que lo está registrada en su protocolo, al folio 139, hecha en contemplación del matrimonio que dicho don José Gil Toijo Borja y Meneses contrajo con doña Isabel Masedo Geneyza de Lousa, hija del ilustre señor don Juan de Masedo y de doña Bárbara Isabel Josefa María Masedo Antonio Geneyza, vecino de dicha ciudad de Évora.

Y en uso de dicha escritura y para poner en execución lo que en ella se prescribe, por ante mí, el escribano y testigos infraescritos, dijo a los señores Antonio Conca, alcalde ordinario, Tomás Marín, regidor, y Francisco Hernandis, regidor 2º, y Miguel Oliver, síndico personero, procurador general, se juntasen desde luego en la casa capitular de este mismo lugar para celebrar cabildo, en virtud de la arriba calendada escritura de donación, y, en su consecuencia, se le diese la posesión a dicho ilustre don José Gil y Toijo de este dicho lugar, su término y jurisdicción civil y criminal, casa de la señoría, regalías y demás perteneciente, a los dichos señores Antonio Conca, alcalde, Tomás Marín, regidor segundo, y Miguel Oliver, síndico personero y procurador general, que los componentes del regimiento de este dicho lugar, para poner en egecución lo mandado por dicho ilustre señor don José Gil y que debe cumplirse por la expresada donación,⁴⁵ juntos en una pieza de la casa dominical del mismo, donde la tienen de costumbre juntarse para tratar de las cosas pertenecientes al común y particulares al mismo lugar.

Y citando, así congregados, el dicho ilustre señor don José Gil Toijo Borja y Meneses, asistido de mí, el escribano, previo el recado de urbanidad, se constituyó en dicha casa capitular donde le recibieron con manifestaciones de veneración y cariño y, habiendo tomado el asiento cada uno que por ahora les corresponde, se les hizo saber por dicho ilustre señor don José Gil el motivo de esta junta y su venida a ella. E, inmediatamente leída que fue con altas e inteligibles voces dicha escritura de donación, y entendida por dichos señores capitulares y otros vecinos emfiteutas que concurrieron a este acto, unánimes dijeron estaban prontos darle a dicho ilustre señor don José Gil Toixo Borja y Meneses la posesión real, actual y corporal, *sen quasi*, de este

⁴² Va arrendar a ”Vicente Hervás y Vicente Maya, labrador aquel, cerero éste, vecinos de Xàtiva, los derechos dominicales, regalías, casa palacio, olivar, huerta de la Reja de la Señoría, horno, herbaje y demás que le compete a dicho señor como dueño mayor y directo del lugar de Estubeny etc, por tiempo de cuatro años que fenecerán en 1799 por 700 libras al año”. En suma, les rendes annuals de les seues possessions espanyoles ascendien a 2314 lliures. AMX, AF. 178-232. Expdt. 161/2. Pel que fa a la seua reclamació del dret de sepultura en la Capella de les Febres de Xàtiva, podeu consultar en el nostre llibre *La Capella de las Febres. Monumentum domus Borgiae*, les gestions fetes per traure certificats de l'Ajuntament, els escrits i arguments per obtindre tal reconeixement per part del capítol eclesiàstic de la Seu de Xàtiva, i la transcripció d'alguns documents en l'apèndix.

⁴³ AMX. AF. 223.

⁴⁴ Els Gil Borja havien emparentat amb la casa reial portuguesa a través d'enllaços matrimonials, el que queda ací explicitat amb l'esment a “S. M, su tío”.

⁴⁵ La sintaxi del text presenta unes quantes irregularitats i estranyes construccions que el lector trobarà (Com per exemple “prontos darle”).

dicho lugar, su territorio y jurisdicción, regalías, demás utilidades y derechos de señores. Y luego, levantándose dichos señores capitulares, le incorporaron a dicho ayuntamiento, dándole el lugar más preheminento, y tomados nuevamente los asientos, les mandó en su consecuencia que por sí, en nombre y representación a este dicho lugar y sus particulares reynos que hoy son y por el tiempo lo fueron, juraron el debido homenaje y vasallage a nuestra magestad y al anunciado ilustrísimo señor don José Gil, como señor directo de este dicho lugar, la fidelidad a buenos emphiteutas y conservación de sus derechos. Los que, desde luego, con las ceremonias acostumbradas, puestas las manos sobre un misal, juraron a Dios Nuestro Señor, y por sus santos Cuatro Evangelios, de lo hacer cumplir puntualmente, como se ha mencionado, prometiendo, como prometieron, la debida obediencia y vasallaje que, como leales vasallos, están obligados a dar a nuestro rey y señor natural y el dicho señor don José Gil, como dueño directo de este dicho lugar, reconociendo, como le reconocieron por tal, ofreciendo cumplir exactamente las órdenes que fueran del real servicio, e igualmente, guardar los derechos que, como señor directo le pertenecen, acudiendo a dicho ilustre señor, a sus legítimos poderatarios y causahabientes con todos y cualesquiera pagos, rentas, frutos, demás derechos y emolumentos que como tal dueño y señor directo de este dicho lugar, le devan acudir y le pertenezcan en él y su término.

Y, consecutivamente, le dieron los brazos a dicho ilustre señor, besaron el hombro, el que les recibió afabilidad⁴⁶ y cortesanía del mayor afecto. Y lo mismo practicaron otros diferentes emphiteutas vecinos que se hallaban presentes, en señal del homenaje y fidelidad que dijeron prestaban y prestaron en la forma que hubiese lugar en derecho. Consecutivamente, los dichos alcalde, regidores, síndico y alcalde de la hermandad entregaron las varas a dicho ilustre señor para que, como a tal dueño directo en dicho lugar, usase de la jurisdicción ordinaria, alta, baja y mixto imperio, según igual le tenían y habían exhibido sus antecesores. El que, habiendo recibido dichas varas, suspendió y privó de los expresados sus respectivos empleos.

Atendido después a los informes que ya le constaban por notaría y nuevamente ha tenido, que los sobredichos alcalde, regidores, síndico y alcalde de la hermandad han cumplido hasta el día de hoy en el buen uso de tales, que confiava lo harían así en adelante, les reintegró en ellos y en cuanto menester fuere les concedava y concedó de nuevo en la mejor forma que hubiere lugar en derecho, los que, aceptando dicho nombramiento y confianza (*paraula dubtosa*), con multiplicidad de gracias. En su consecuencia, juraron a Dios Nuestro Señor a cruz, conforme a derecho, de cumplir fielmente la obligación de dichos sus respective empleos según y como era su cargo y hacer todo lo insinuado por dicho ilustre señor. También juró por una señal a cruz que (*falta*) de mantener y conservar y mantendría y conservaría a este dicho lugar y sus particulares vecinos emphiteutas y terratenientes en todas las gracias, consecuciones y privilegios que se hubiesen concedido por los señores predesores de él, que en uso y observancia estén y no se opongan a los derechos a señoría y buenas costumbres.

Con lo que se disolvió este ayuntamiento por haberse espresado por los que le componían que por entonces no tenían cosa particular a que tratar.

Poseción civil

Consecutivamente, el ilustre señor don José Gil en el mismo (*falta*) casa dominical en donde fue (*falta*) y, sin faltar alguno de dichos señores de ayuntamiento y testigos que se espresarán, con mi asistencia, a fin de egercer la jurisdicción civil que los dueños directos de este lugar y su término tienen y les pertenece y oír su dicha razón, cualesquiera demanda o pretensión que sus vecinos emphiteutas y moradores que se hallasen sujetos a su jurisdicción entre sí tuviesen que deducir o intentar, mandó a Ramón Juan, pregonero, lo hiciese saber así por público pregón. Y, habiéndolo egecutado en dicha conformidad, pareció ante dicho ilustre señor Vicente Hervás, arrendatario de los derechos dominicales de este propio lugar, e hizo instancia que, Vicente Albuichec, labrador de este dicho lugar, le era deudor de tres libras, y suplicó se le mandase el pago. Lo que oído por dicho ilustre señor, por medio del citado Ramón Juan, alguacil, le mandó

⁴⁶ De vegades canvia “al” per “el”, com en el paràgraf anterior, i en altres falta la preposició, “con” en aquest cas, amb la qual cosa el text resulta confús.

comparecer ante sí y le egerció la demanda que se le había⁴⁷ por dicho Hervás, la que confió por cierta. Y oído lo dicho ilustre señor le mandó pagase dentro de nueve días, bajo apercibimiento de extracción de prendas. Y, manteniéndose en dicho paraje el mismo ilustre señor para el propio efecto para algún tiempo, ni pareció persona alguna a deducir ni otra pretensión civil intentar, aunque había en dicha casa y su plaza mucho concurso de gente.

Posesión criminal

Actu continuo, sin separarse del sitio mencionado, a fin de ejercer la jurisdicción criminal correspondiente a la ordinaria, alta y baja, mero y misto imperio que los dueños directos de él y su territorio tienen y les pertenece a este fin, hallándose presente Ramón Juan, pregonero, le mandó dicho señor don José Gil publicase un bando previniendo a todos los vecinos y moradores el uso de armas blancas y de fuego sin las correspondientes licencias, bajo las penas establecidas por leyes y reales pragmáticas. Y, en su obediencia, dicho pregonero publicó el espresado bando. Y a poco tiempo, el dicho Ramón Juan, que también egercía el oficio de alguacil, trajo ante dicho señor un a un (*sic*) hombre que dijo se nombrava Vicente Esparsa, labrador, vecino de dicho lugar, que llevaba un podón ofensivo, vulgo falso, bajo el brazo. Y, habiéndole preguntado si tenía permiso para ello, respondió que no. Y, en continente, mandó se le pusiese en la cárcel, como se egecutó. Después, a ruego de algunas personas que se interesaron en su favor, asegurándole a dicho señor ser el citado Vicente Esparsa hombre pacífico, nada revoltoso, y que había sido casualidad hallarle con dicho podón, manó darle soltura, poniéndose, como se puso, en libertad; apercibiéndole que en lo sucesivo no usase de dicha arma ofensiva sin la correspondiente licencia, porque sería castigado según hubiese lugar en derecho, revirtiéndole de cortas, y que se le debolviese el podón.

Posesión de la casa de la señoría

Acto continuo, dicha comitiva y testigos, asistido de mí, el escrivano, salió de la pieza en donde se encontraban en la casa dicha de la señoría, en donde el contenido Antonio Conca, alcalde, tomó de la mano a dicho ilustre señor don José Gil, introduciéndole dentro de la entrada de ella, para que tomase su posesión, el que se paseó por toda ella, entró en el corral y molino de aceyte que en él existe, mandó que hiciese rodar las muelas de él, habrió y cerró las puertas de él, y, consecuentemente, hizo salir a todos los moradores que existen en dicha casa dominical; cerró y habrió su puerta y haciendo en dicha razón diferentes actos de la verdadera, real, actual y corporal posesión, *seu quasi*, dijo tomava y tomó quieta y pacíficamente.

Posesión del horno

Acto continuo, dicha comitiva y⁴⁸ de los testigos infrascritos se encaminaron hacia la casa horno de cocer pan, que lo está lado por lado con la casa dominical, otra de las regalías de este señoría, con el derecho privativo de cocer pan y amasarle para vender, de uno y otro para sus vecinos. Y, habiendo llegado la citada comitiva al portal de dicha casa horno, el citado Antonio Conca, alcalde ordinario, tomó de la mano al señor don José Gil y le introdujo dentro para que aprendiese⁴⁹ y tomase la posesión; dicho señor se paseó por él, hizo encender leña dentro de la olla, cerró y habrió sus puertas e hizo otros actos en señal de la verdadera, real, actual y corporal posesión, *seu quasi*, que tomava y tomó de dicha regalía y casa referida.

Posesión de la carnicería

Acto continuo, la espresada comitiva con los mismos testigos y asistencia de mí, el infrascrito escrivano, se encaminaron hacia la carnicería de dicho lugar, situada en este propio lugar, y, habiendo llegado a ella, el señor Antonio Conca, alcalde ordinario, tomó de la mano al citado ilustre señor don José Gil, y le introdujo en dicha carnicería, para que aprendiese y tomase la posesión de ella. Y, estando dentro dicho señor, se paseó, hizo salir a los que en ella estaban,

⁴⁷ Falta el verb principal o bé en compte de “había” caldria haver posat “hacia”.

⁴⁸ En la còpia van ometre algunes paraules, perquè “dicha comitiva y de los testigos” no te sentit. Altra opció que permetria la lectura comprensiva és la supressió de la preposició “de”: “dicha comitiva y los testigos”.

⁴⁹ Es refereix a “aprehender.”

cerró y habrió la puerta, registró el pilón, el peso y pesas, en señal de la posesión real, corporal, *se quasi*, que tomó de dicha carnicería.

Posesión del término⁵⁰

Consecuentemente, con la misma comitiva, testigos y con mi asistencia, se encaminaron hacia el término de este lugar y, al salir de su poblado por su calle principal, dicho Antonio Conca, alcalde ordinario, tomó de la mano al citado ilustre señor don José Gil, enderezándose hacia la partida de Legido que está en un alto, para que tomase la posesión del espresado término, con sus pertenencias y derechos. Y, habiendo llegado a ese sitio y partida de Legido, cogió dicho ilustre señor don José Gil algunos puñados de tierra y los esparció a los cuatro aires; rompió ramas de los árboles, arrancó yerbas que había por allí; dilató la vista por todo el término e hizo otros actos en señal de la verdadera, real, actual y corporal posesión, *seu quasi*, dijo tomava y tomó de este dicho término y montes, valles, prados y demás tierras cultas e incultas de que se compone, agua, fuentes y cualesquiera otros derechos que en cualquier manera pertenezcan y puedan pertenecer a dicho ilustre señor don José Gil, como dueño del señorío de este lugar y su término, sin escepción ni reservación de cosa alguna.

Posesión del asiento en el presbiterio

Consecutivamente, dicha comitiva, con los infrascritos testigos y asistencia de mí, el presente escribano, se encaminaron hacia el lugar. Y, habiendo llegado a su poblado y puerta de su iglesia parroquial, el citado Antonio Conca, alcalde ordinario, tomó de la mano al señor don José Gil y le introdujo en ella para que aprendiese la posesión al asiento en el presbiterio, que de este honor han gozado todos los dueños del dominio directo y señoría de este dicho lugar de Estubeny. Y, a este tiempo, el señor don José Algore, presbítero, cura de dicha parroquial, vestido con roquete, salió a recibirle a dicho señor don José Gil, al entrar en la misma iglesia, con manifestaciones corteses y afabilidad, y dándole agua bendita con el aspersionario, la tomó dicho ilustre señor don José Gil, se persignó y luego, prosiguió vía recta hacia el altar mayor, donde había en su presbiterio una silla de vaqueta de morarí⁵¹ (*lectura dubtosa*) claveteada y alfombrada, y, hecha la debida genuflexión y alguna breve oración, sentose en dicha silla, manteniéndose por algún rato, cantándose el *Te Deum*; todo quieta y pacíficamente sin contradicción de persona alguna, en señal de la verdadera, real, actual y corporal posesión *seu quasi* que tomava y tomó del nominado asiento. Y, habiéndose salido la comitiva de dicha iglesia a la puerta de ella, dicho doctor don José Algore, cura, dijo: que la posesión que al expresado señor don José Gil, dueño directo, por su parte se la dava y dió, en cuanto no se opusiesen sus actos a los sagrados cánones y leyes romanas.

Todos los cuales actos posesorios se practicaron en las solemnidades referidas sin contradicción de persona alguna, quieta y pacíficamente, reservándose dicho ilustre señor don José Gil el derecho de tomar posesión de la tienda, mesón, molinos y demás derechos y regalías que en el día existen y a que tiene acción como a tal dueño territorial y poseedor de ellas. Y de ser así y haverse dichos actos demostrado practicado en la conformidad prevenida, dicho ilustrísimo señor don José Gil Toijo Borja y Meneses me requirió a mí, el presente escribano, le recibiese de ellos escritura pública para futura memoria y conservación de sus derechos y demás sucesores en dicho dominio directo y señoría de este lugar. La que fue así autorizada en este propio lugar los días mes e año de arriba. Siendo testigos el doctor don Francisco Pasqual

⁵⁰ En textos més antics, per a designar l'espai subjecte a jurisdicció i senyoria, com ara en el cas d'Alboi o El Genovés, empraven la paraula "territori", el qual estava dins o pertanyia al "terme" de Xàtiva, que remetia a un concepte jurídic. En aquest document d'Estubeny la paraula "término" la van usar incorrectament, amb el contingut d'espai físic, perquè Estubeny pertanyia al de Xàtiva.

⁵¹ La cadira era de fusta de morera, que es diu igual en castellà. Dita fusta era molt emprada per fer mobles i d'altra banda, una part molt important de l'economia de la ciutat girava des de feia segles, al voltant del conreu de les moreres i la producció de seda. "morera" era un terme emprat a diari per tots, i cap persona la pronunciaria d'altra manera. És per això que la grafia ací anotada pel notari, "morarí" resulta altament sospitosa de ser una errònia traducció del portugués "amoreira". Potsar el text sencer és una traducció de l'acta original en portugués, el que explicaria les anomalies sintàctiques observades en aquesta acta que signa Micó, un notari de Xàtiva.

Aliaga,⁵² abogado de los Reales Consejos, fray don Luis Jano, presbítero, comendador de Samper de Canaida, a la orden de San Juan, y Jayme Moya,⁵³ notario apostólico, de la Ciudad de San Felipe vecinos, y de todos los sobredichos señores, lo firmaron los que supieron, y por los que dijeron no saber, lo firmó uno de los testigos, al que doy fe.

Ante mí, Francisco Josef Micó”

Don José Gil Tojo de Borja va sojornar en Xàtiva dos o tres mesos, els necessaris per a arrendar terres i cases, prendre possessió de la senyoria i presentar davant el tribunal de la cúria arquebisbal de València un plet contra el marquès de Sotelo per a que li fora reconegut el dret de sepultura en la Capella de les Febres, deixant com a procurador en Xàtiva al notari don Juan Bautista Morales.⁵⁴ En realitat es tractava més d'una qüestió d'honor que pràctica, perquè els de Sotelo vivien en València i feia vora mig segle que no feien ús de la capella, com tampoc hauria de fer efectiu el dret de sepultura el senyor Gil, resident en Portugal.

ELS GIL DE BORJA PROPIETARIS DE TERRES EN ESTUBENY XÀTIVA

Del matrimoni Gil de Borja-Da Gama Lobo, darrer titular de propietats en Estubeny i Xàtiva s'han conservat alguns documents, que tractem breument tot seguit. Ells tanquen aquesta llarga successió, segons el que coneguem.

Sebastiao Gil de Borja Macedo, (1802-1868) que va obtindre la nacionalitat espanyola, i la seua esposa Mariana Assunçao da Gama Lobo Pimentel, (1819-1897) última posseïdora coneguda de la casa de la senyoria d'Estubeny. Fotografies de <https://ancestors.familysearch.org/es>.

⁵² Francisco Pascual Aliaga Caldés, (Xàtiva 1737-1801).

⁵³ Jaime Luís Moya Álvarez (Xàtiva 1732-1814). El seu testament del 9 de maig de 1814 es conserva en l'AHCX, Caixa 109. En ell diu que es fadrí, notari apostòlic i rendista.

⁵⁴ Juan Bautista Morales Engo, notari, (1759-1805) que en 1802 va obtindre una regidoria perpetua hereditària de Xàtiva en la classe de nobles.

Sebastiao Gil de Borja Macedo (Portel 1802-Caldas da Rainha 1868). Terratinent, contribuent de Xàtiva

Don Josep Gil Tojo, que va vindre a Espanya en 1795 per fer-se càrrec de la seua hisenda va viure prou com per ser el darrer senyor d'Estubeny. L'abolició dels privilegis de l'Antic Règim, duta a efecte pel ministre Mendizábal a partir de 1835, va fer desaparèixer les jurisdiccions territorials, deixant les terres lliures dels tributs i unificant tota jurisdicció en l'Estat. Els antics senyors passaren a ser terratinents, sense cap atribució fiscal ni judicial. Podria pensar-se que els Gil portugueses alienarien unes propietats tan llunyanes, però no va ser així, fins el punt que, en 1851, el seu fill, Sebastiao Gil de Borja Macedo, va demanar a la reina Isabel II la nacionalitat espanyola, argumentant que havia de residir ací temporades anualment per administrar els seus interessos. I la reina va accedir a la petició, en raó de ser un dels majors contribuents de Xàtiva, i afegint una raó sorprenent: “por ser dueño territorial y solariego del lugar de Estubeny”, afirmació que no era certa, per haver-se abolit les jurisdiccions, com s'ha dit, feia més de quinze anys.⁵⁵

Al poc de morir son pare, va contraure matrimoni en 1849 amb Mariana Assunçao da Gama Lobo, amb la que va tindre dos fills José i Joana en 1850 i 1851, respectivament.

Mariana Assunçao da Gama Lobo Pimentel. (Èvora 1819-Portel 1897) Terratinent, contribuent de Xàtiva.

No hem trobat en els arxius de Xàtiva testimonis de la presència en Xàtiva del senyor Gil Borja Macedo, ni de l'activitat dels successius administradors nomenats per ell (Juan Bautista Morales va morir en 1805), i només un dels que designaria la seua viuda, que va sobreviure a aquell més de trenta anys. De 1867 és la darrera notícia que hem trobat que relaciona Estubeny amb els descendents de Sebastià Gil Exea. El 17 de juliol, l'advocat don Froilán Olanier⁵⁶ va enviar una carta a la senyora donya Mariana Assunçao da Gama, viuda de Sebastiao Gil de Borja, en la que la informava haver trobat uns documents en la Seu de Xàtiva, en els que es reconeixia als Gil de Portugal el dret de sepultura en la Capella de les Febres, i alhora demanava permís per reparar la casa de la senyoria d'Estubeny:

“La casa palacio que vuestra señoría posee en el pueblo de Estubeñ está algo destrozada, habiéndose desplomado parte de la cubierta de las caballerizas, y se lo participo a vuestra señoría por si desea se reponga, pues si llueve puede ocasionar más daños introduciéndose el agua por los cimientos de las paredes maestras, y aunque me parece la obrita o recomposición no sea cosa de importancia, yo, sin embargo, no me he atrevido a hacer nada sin tener antes orden de vuestra señoría”.⁵⁷

Del text deduïm que feia temps que els propietaris no van estar molt pendents de la conservació de la Casa de la Senyoria que ja no tenia l'ús original ni representava cap auctoritat. La descara de l'immoble, com sempre passa, va produir desperfectes en cobertes i façanes, situació que comunicava el procurador.

⁵⁵ Vegeu en l'AMX. AF 228. O també en l'apèndix documental del llibre *La Capella de les Febres....*

⁵⁶ Froilán Olanier Riberoles (Xàtiva 1840-1897). Els canonges de la Seu van reconèixer el dret de sepultura demanat en 1795 pel senyor Gil de Borja, amb la cautela de “sense perjudici de tercers”, concessió que va ser recurrida i guanyada pel marquès de Sotelo. Com l'acord del tribunal no obrava en l'arxiu de la Seu, el senyor Olanier sols disposava de la informació favorable.

⁵⁷ AMX. AF 229. Arxiu dels descendents de Sebastià Gil Exea.